

Déri Balázs

Az Esztergomi benedikcionále zsolozsma- lekcionáriuma I.

A kora Árpád-kori, sőt minden bizonnyal a Szent István-kori magyarországi latin liturgia és irodalom igen jelentős emlékeként azonosította a közelmúltban Földváry

Déri Balázs (Budapest) zenetudós, klasszika-filológus, középkorkutató, az ELTE BTK Latin Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára és Vallástudományi Központjának vezetője.

Miklós, az ELTE BTK Latin Tanszékének tanára a XI. század utolsó negyedéből való kéziratban fennmaradt *Benedictionale Strigoniense* közel 300 főpapi áldást tartalmazó ciklusának mintegy háromnegyed részét. A kódex, vélhetően egy többkötetes pontifikále első része, a magyarországi liturgia első emléke; már a középkor óta Zágrábban található, de Esztergomnak készült. Mindaddig (leszámítva néhány utólagos bejegyzést) elsősorban a bérmlás, a papi ordinációk, valamint a templomszentelés rítusainak megismeréséhez szolgált forrásul — a főpapi áldás mint liturgikus szövegműfaj viszonylag kisebb jelentősége miatt és mert nem merült föl az áldások akár csak egy részének hazai szerzősége sem, a tulajdonképpeni benedikcionále szöveganyagára kevés fény vetült.

Mivel a kutató frissen megjelent könyve¹ részletesen ismerteti a *Benedictionale Strigoniense* kutatástörténetét (a Germain Morinnal kezdődő sorból Franjo Fancev, Dragutin Kniewald, Kühár Flóris, Radó Polikárp, Zoran Hudovský, Szendrei Janka, Veszprémy László, Sólmos Szilveszter, Szaszovszky Ágnes, Wehli Tünde, érintőlegesen Willy Lüdtke és Edmond Moeller kutatásait említve), ettől eltekinthetünk. Két kutatót mégis kiemelünk: E. Moeller szövegkiadásának eredményeit hasznosítva Török József² „az elsődleges források teljes anyagának vizsgálatával európai összefüggésbe helyezte a kutatást, s elvileg lehetővé tette az áldásgyűjtemény rekonstrukcióját”;³ Józsa Attila⁴ pedig (folyóiratunk hasábjain megjelent tanulmányaiban) az OTKA által támogatott, Földváry Miklós vezetésével folyó pontifikále-kutatások részvevőjeként a főpapi hármassáldás szövegműfaját s a benedikcionálét mint liturgikus könyvtípust mutatta be. Földváry azonban az ezen benedikciókat tartalmazó középkori könyvek filológiai vizsgálata során alapvető felismerésre jutott.

¹ FÖLDVÁRY Miklós István: *Az Esztergomi benedikcionále. Irodalom és liturgia az államalapítás-kori Magyarországon*. Argumentum Kiadó—ELTE BTK Vallástudományi Központ, Liturgiátörténeti Kutatócsoport, Budapest 2014. (Műhelytanulmányok 1) 8–11. A kódex leírása: 12skk.

² TÖRÖK József: „Az Esztergomi benedikcionále”, in BEKE Margit (kiad.): *Kezds és újrakezds*. Márton Áron Kiadó, Budapest 1993. (Prímási Levéltár Kiadványai. Strigonium Antiquum 2) 69–71.

³ FÖLDVÁRY: *Az Esztergomi benedikcionále*. 10.

⁴ JÓZSA Attila: „Benedictio pontificalis sollemnis. Az ünnepélyes főpapi áldás”, *Magyar Egyházzene* XIX (2011/2012) 227–234; „A benedikcionále mint liturgikus könyvtípus”, *Uo.* XX (2012/2013) 259–266.

Moeller szövegkiadása óta nyilvánvaló volt, hogy a benedikciók középkori liturgikus kéziratának egy bizonyos braunschweig–magdeburgi ága, melyet két, XIII–XIV. századi kézirat képvisel (ill. az utóbbi elpusztultával: képviselt),⁵ jelentős saját többletanyagot tartalmaz az elterjedt gyűjteményekhez képest. Ámde, mint Török József azonosította, a két német benedikcionálé szinte azonos a *Benedictionale Strigoniense* Moeller kihagyta főpapiáldás-gyűjteményével! Földváry Miklós továbblépve, a három kézirat anyagát egybevetve, egyezéseiket és eltéréseiket is számbavéve, körültekintő kodikológiai, történeti, liturgiátörténeti és irodalomkritikai érveléssel valószínűsítette, sőt véleményem szerint bizonyította, hogy szükségtelen föltételezni egy —egyébként ismeretlen— külföldi forrást, melynek leszármazottja lenne az esztergomi benedikció-gyűjtemény jelzett, külön anyaga, hanem a két későbbi kézirat az esztergomi leszármazottja mind annak saját anyagát, mind az esztergomi által korábbról átvett áldásanyagot illetően;⁶ továbbá, hogy az Esztergomi benedikcionálé (amelynek néhány évtizeddel későbbi változata a ránk maradt *Benedictionale Strigoniense*) az államalapítás-kori egyházszervezet, egyben a magyarországi liturgia kialakításának korában, a nagy missziós püspöknemzedék alapító munkásságának szellemi klímájában, talán leginkább Anasztáz érsekhez (illetve föltételezhető környezetéhez) köthetően keletkezett.⁷

A szöveggel mint irodalmi alkotással való beható foglalkozás során világos lett, hogy a benedikcionálé saját anyaga általában igen jó minőséget képvisel nem csak tisztes latinságában, hanem a stíluseszközök gazdag használatában és különösen a gondolatgazdagságban is,⁸ s hogy ez utóbbinak fontos eleme az adott főpapi áldáshoz tartozó mise olvasmányaira épülő vagy azoktól teljesen független szentírási szövegek lényegében szó szerinti vagy parafrazeált „bedolgozása” az áldásszövegekbe. Különösen feltűnő —bizonyára a püspökhöz illő „pásztori” gesztusként— az apostoli levelek hangsúlyossága, éspedig nem csak az előírt szakaszok, hanem a nem-perikopális részek erőteljes idézése is.⁹

Kellő óvatossággal ugyan, de az ide vonatkozó teljes hazai források hiányában kellően alig megbecsülhető módon valószínűsíthető a miseperikópák korai esztergomi rendje az egyházi év igen tekintélyes részében — évszázadokkal az esztergomi miseúzust reprezentáló kódexeink előtt,¹⁰ s ha még nagyobb körültekintéssel is, de számos ponton rekonstruálható a *Benedictionale* háttérében álló korai esztergomi zsolozsmagyakorlat szermonáriuma és homiliáriuma, s fölvázolhatók ennek összefüggései a XIII. századtól rendelkezésünkre álló zsolozsmaforrások patrisztikus exegetikai anyagával, vagyis a matutíniumok lekcionáriumával. E filológiai tanulmány e célra is tekintve íródott.

⁵ FÖLDVÁRY: Az Esztergomi benedikcionálé. 11.

⁶ Uo. 26skk.

⁷ Uo. 81skk.

⁸ Uo. 38skk.

⁹ Uo. 43.

¹⁰ Uo. 52skk.

Földvály Miklós a *Monumenta Ritualia Hungarica* szövegkiadás-sorozatában megjelenendő *Benedictionale Strigoniense* kritikai és forrásapparátusának kidolgozása során nem egy esetben észlelte és rögzítette, hogy egy-egy adott áldás egy-egy részlete (jellemző lexikai elem, etimológia, tipológiai értelmezés, stb.) legalábbis valószínűsíthetően patrisztikus olvasmányra megy vissza. A forrásfeltárás munkájába bekapcsolódva,¹¹ jómagam a „hazainak” ítélt teljes szöveganyagon módszeresen végighaladva kíséreltem meg föltárni az áldások homiletikai hátterét. Néhány „próbaforrás” alapján azzal a munkahipotézissel láttam neki a kutatásnak, amelyet a Biblia-idézés liturgikus meghatározottságának általam kidolgozott elvét¹² általánosítva fogalmaztam meg.

Ez az elv a bibliai idézetekre vonatkozóan így summázható: ezek a középkori irodalom egy meghatározó szeletében kizárólagosan vagy jelentős számban, ill. más szövegtípusoknál nem elhanyagolható részben a jól ismert bibliai-liturgikus perikópákból, azoknak is valamilyen szempontból feltűnő részeiből, illetve a (szó szerinti vagy parafrázis) bibliai szövegű liturgikus énekanyagból származnak. (Az idézés jellege a mű célközönségétől függ, vagyis hogy az a latin egyházi kultúrában átlagosan járatos klerikusokból vagy pedig a magasan képzett elitből áll-e.)

Ennek analógiájára föltételeztem, hogy —bár a középkori klerikusokról lényegesen jobb emlékezőtehetség tételezhető fel és az általuk ismert szöveganyag sokkal koncentráltabb, ráadásul, ami a liturgiát illeti, újra meg újra visszatérő volt— mindenekelőtt az adott liturgikus nap vagy időszak homília-, ill. kisebb részben szermó-anyagát érdemes megvizsgálni háttérként.¹³ Esetünkben nem áll rendelkezésre külső forrás, amelyből egyértelműen ismerhető lenne a szerző(k) által használt és az áldásszöveg előzetes referenciájával szolgáló zsolozsma-lekcionárium, ezért pl. advent első vasárnapjához elsősorban az Európa-szerte legelterjedtebb homiliáriumok (Nagy Szent Gergelyé és Beda Venerabilisé) aznapra (vagyis természetesen a misét megelőző éjszaka matutínumára) rendelt homiliáit —ha voltak ilyenek— vettem össze az adott liturgikus nap főpapi áldásával-áldásaival, másodsorban az advent–karácsonyi időszakéit. Minden egyes naphoz átnéztem a Karoling lekcionárium választható szövegeit,¹⁴ illetve másik oldalról, későbből, nyilvánvalóan az összehasonlítás céljából is, a meghatározó magyarországi zsolozsma-lekcionáriumok kijelölték szövegeket (a temporáléra vonatkozóan éppen a Földvály Miklós

¹¹ Uo. 44., 111. jz.

¹² Összefoglalóan egyelőre (a vonatkozó korábbi munkák idézésével): DÉRI Balázs: „Krónika és liturgia”, *Magyar Egyházzene* XX (2012/2013) 38–39.

¹³ Efelé tapogatóztam már egy korai tanulmányomban is: „Zu den Tropen des Introitus ‘In medio ecclesiae’. Die Introitus-Tropen im Kontext der Messe und des Offiziums”, *International Musicological Society Study Group Cantus planus. Papers read at the Third Meeting Tihany, Hungary, 19–24 September 1988*. Hungarian Academy of Sciences, Institute for Musicology. Budapest 1990. 341–353 (különösen 344–345).

¹⁴ Franz WIELAND: *Das Homiliarium Karls des Grossen auf seine ursprüngliche Gestalt hin untersucht*. [Lipcse 1897¹.] Aalen 1972¹.

összeállította táblázatok¹⁵ alapján). A nagyfokú hasonlóságot észlelve a XIII. századi, —a korabeli európai gyakorlathoz képest igen bő szövegkivágatokat tartalmazó— esztergomi kottás breviáriumot¹⁶ is tételről tételre különös gondossággal néztem át, s eközben hamar kiderült, hogy e bő anyagnál is teljesebb szöveget kell figyelembe venni: lényegében egy adott homíliát (értve ezalatt a pusztán exegetikai művek vonatkozó szakaszát is) teljes terjedelmében, hiszen olyan szövegrészletekből is egyértelműen származtak idézetek, amelyek akár jelentős távolságra esnek a későbbi kivágatoktól. Amikor mindez nem vezetett eredményre, noha szókészleti és más jelzések alapján erősen gyanítottam patrisztikus vagy kora középkori szövegháttérrel, további szóba jöhető homíliákat is átnéztem — lényegében eredménytelenül. Természetesen különösen ez utóbbi esetekben sokszor fordultam az internetes keresés eszközhöz, mely, mint ismeretes, általában csak akkor kecsegtet eredménnyel, ha ritka szófordulatot keresünk, amely lényegében parafrázélatlanul került át az új szövegbe, a szavak egymásmellettségét, helyesírását stb. a lehető legjobban megőrizve. Nem egyszer ez a módszer jelentette a megoldást, amikor is bár valóban patrisztikus hipotextusról, éspedig lektionáriumi anyagról volt szó, de az nem az adott napé vagy időszaké volt, hanem akár egészen távoli helyről származott — és nem működött a memóriám. (A kereséssel töltött intenzív hónapok komoly hozadéka az óriási lektionáriumi anyag jelentős részének átolvasása...) A liturgikus közvetítés lényegében ilyenkor is megvan, de az efféle esetek bizonyítják, hogy a középkori szerző milyen nagy mértékben támaszkodott saját memóriájára, illetve hogy valószínűleg erre az emlékezetre számított a befogadói oldalról is. (Ennek néhány szép esetét a következőkben mutatom-mutatjuk be.) — Ha valamely forrást nem vettem észre, remélem, hogy a jövő filológusai kiegészítik munkámat.

Ezen első és majd a második részben pontról pontra közlöm 1) a *Benedictionale Strigoniense* vonatkozó áldásait a szövegkiadás sorszámával, melyek mellett az a, b vagy c betű a hármásáldás első, második vagy harmadik szakaszára utal;¹⁷ 2) a lektionáriumi forrást (sokszor igen erőteljes kihagyásokkal); félkövérrel emelem ki a közös, egybevetésre szánt szavakat. A lektionáriumi forrást általában a Patrologia Latinából idézem (PL, kötet- és oszlopmegjelöléssel). A liturgikus időpontot és a szerzőket a szokott latin rövidítésekkel jelzem.

Az anyag liturgikai és irodalmi kiértékelését Földváry Miklóssal közös tanulmányunkban tervezzük publikálni.¹⁸

¹⁵ FÖLDVÁRY Miklós István: „A magyarországi zsolozsma-lektionárium temporáléjának jellegzetességei II. Esztergom”, *Magyar Egyházzene* XVI (2008/2009) 423–440.

¹⁶ *Breviárium notatum Strigoniense* (s. XIII.), Edited and introduced by Janka SZENDREI. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1998 (Musicalia Danubiana 17). Mai őrzési helye a strahovi (Prága) premontrei kolostor könyvtára (Strahovská knihovna; jelzete: DE. I. 7).

¹⁷ A teljes szöveg munkapéldánya elérhető itt: http://vallastudomany.elte.hu/sites/default/files/BENEDICTIONALE_STRIGONIENSE_2_Textus.pdf.

¹⁸ FÖLDVÁRY: *Az Esztergomi benedikcionále*. 44., 111. jz.

Az ádvent–előböjti időszak áldásai (1–80)

1. (Adv/D1) c: ... *illius tremendi examinis diem expectetis interriti*.

GREG. Hom. 20. (Adv/QuT/S) c. 9. (PL 76,1164C): ... *in illo tremendi examinis die parentes boni malis filiis prodesse non possint* ...

Az 1. áldás átvett szöveg (SAn)!¹⁹ A liturgikus időszak egyik Európa-szerte olvasott Gergely-homíliájának e fordulata figyelemre méltó párhuzam, s ha más adatok is megerősítik feltételezésünket (ld. akár a következő hármásáldást!), akkor kimondható: a készen kapott anyag a zsolozsma-lekcionárium forrásként való fölhasználásában is mintául szolgálhatott hazai szerző(i)nknek. Rövidítve felbukkan e fordulat rögtön a 2. áldásban is: c: ... *in illo tremendo examine* ... (akár a Gergely-homília közvetlen fölhasználásával).

2. (Adv/D1) a: ... *ut (Deus) in illo (sc. adventu) districtus non inveniatur, quod condemnet*. ... b: *Expergefaciat vos modo a somno torporis et negligentiae, qui, tunc veniens, omnes vult in bono opere vigilantes invenire*.

GREG. Hom. 10. (Epi) c. 7. (PL 76,1114A): ... *quam districtus iudex veniat* ...; ... *ut minus inveniatur, quos condemnet*.

GREG. Hom. 13. (Felix cf) c. 1. (PL 76,1124A): ... *sine bono opere* ... (1124C) c. 3: ... „*Beati sunt servi illi, quos, cum venerit dominus, invenerit vigilantes*.” (L 12,37) *Vigilat, qui* ... (1124D) ... *servat operando, quod credit, vigilat, qui a se torporis et negligentiae tenebras repellit*. ... „*Hora est iam nos de somno surgere*”. (R 13,11)

Már a 2a közvetlen előzménye, a 13b (Adv/D3, SGr9-ből átvéve) fölhasználja Gergely fordulatát; ám az ottani *iustus iudex* helyett itt álló *districtus* a homília közvetlen hatása is lehet. (Bár a *d. iudex* Gergely pápa kedvelt kifejezése, cf. Hom 1,2, etc., tehát szerzőnk máshol is olvashatta.) A kétfelőli közvetítés sem kizárt. A szöveghely a *Brev. Str.*²⁰ 9. matutínumolvasmányának része. — A 2b háttere Gergely homíliája a L 12,35–44-ről (*Sint lumbi vestri praecincti*). Utalásai, idézetei ádventi jellegűek (R 13,11–14 Adv/D1 epistulája); az esztergomi zsolozsma-lekcionáriumban a hitvallókról (pl. Szt. Miklósról) szóló homília.

¹⁹ Uo. 40–42. Az átvett áldások négy jellegzetes forrásból származnak: a *Sacramentarium Gregorianum*-hoz még a Karoling korban összeállított, de korábbi előzményekből táplálkozó kiegészítésből, az ún. *Supplementum Anianense*-ből (SAn), a VIII. századi vagy frank *Sacramentarium Gelasianum*-ból (SGel), a *Sacramentarium Gregorianum* IX. századi corbie-i redakciójából (SGr9) és az ezredforduló körül keletkezett, Bajorországból és Észak-Itáliából is ismert szentgalleni áldásgyűjteményből (SGal).

²⁰ Ezzel a rövidítéssel, ha külön nem jelölöm, a két fennmaradt XIII. századi breviárium (Zágráb, Knihnica Metropolitana MR 67. és Prága, Strahovská knihovna DE I. 7) és az 1480–1558 közti nyomtatott *Breviarium Strigoniense*-kiadások egymással megegyező olvasmányválasztására utalok. Terjedelem szempontjából a legbővebbet, a prágai kódexet veszem tekintetbe.

8. (Adv/D2) a: *Deus, qui vos ex lectione sancti Evangelii de vicino terruit superventu iudicii: auferat de cordibus vestris nocivum amorem mundi trans-euntis, ut, dum ... [mundus] percussionebus atteritur ...* b: *... ut ... propinquantem mundi terminum, quem tot signa praenuntiant, timeatis.* c: *... amatoribus mundi prae timore arescentibus ...*

GREG. Hom. 1. (Adv/D2) c. 1. (PL 76,1077C): *Dominus ..., mundum quae mala sequantur, denuntiat, ut nos ab eius amore compescat. Appropinquantem eius terminum quanta percussiones praeveniant, innotescit, ut ... vicinum eius iudicium vel percussionebus attriti timeamus.* Huic ... *lectioni sancti Evangelii ...*

Nem tüntettem föl a közös evangéliumi perikópa (L 21,25–32 *Erunt signa*) idézeteit. A megfelelések feltűnőek (talán a c-é vitatható). — Gergely pápa 1. homíliája forrás lehet más áldásokhoz: a c. 6. („... a potentia iudicis persona praekonis distat”) talán a 4c („Corrigat vos iudex etiam exemplo sui praekonis”; az időszakon belül), a c. 3. (... *in labore viae lassescere*) a 212b mintája („ut, currentes in via Dei, non lassescatis”; az időszakon kívül, Pent/D19).

10. (Adv/H2/f4) b: *Quique regno suo violentiam fieri desiderat, ut in locum iusti peccator succedat, praesumptionem hanc inspiret cordibus vestris et animis, ut et ipsi in locum iustorum conversi subintroeatis.*

GREG. Hom. 20. (Adv/QuT/S) c. 14. (PL 76,1168C): *... ut peccator ... per conversionem vivat ... Quid est autem regnum caelorum, nisi locus iustorum?* (1168D) *... Cum vero quis ... ad paenitentiam redit, ... quasi in locum peccator intrat alienum. ... qui paenitentiam peccatoribus indixit, quid* (1169A) *aliud, quam regno caelorum fieri violentiam docuit?*

Gergely kántorböjti szombati, 15 fejezetnyi homíliájában (a L 3,1–11 *Anno quintodecimo* perikópáról) a c. 14. a Mt 11,12-t magyarázza. A „hívószó”, mely miatt ez a részlet mintegy „előbbre került” 10 nappal, a *regnum (caelorum)* lehetett. A *Brev. Str.*-ben csak a cc. 1–3. olvastatnak!

11. (Adv/H2/f6) a: [Deus] *Scripturarum sanctarum vobis per Spiritum suum revelet arcana.* b: *Praestet vobis ... salutarem haurire doctrinam ...*

BEDA Hom. 8. (Ioh.ap.) (PL 94,46B): *Figurabatur ... Evangelium [Ioannis] ... altius ceteris sacrae Scripturae paginis arcana divinae maiestatis esse comprehensurum. ...* (46C) *... Ioannes ... se exponendis divinae naturae indidit arcanis, ... insinuans, quanta de pectore Iesu fluentia doctrinae caelestis ... hauserit. ...* (47B) *... Apocalypsim, quam ei Dominus ... revelavit ...*

A szerző a 11–12. tételt lényegében egy gondolati egységnek látja, így indokolt, hogy a 12-ben idézett perikópa (J 1,15–18 *Ioannes testimonium*) és az előtte levő prológus) íróját felidézzék a rá (Jánosra) vonatkozó utalások. A *Brev. Str.*-ban Szent János napja matutínumának 8. olvasmánya tartalmazza e részletet.

14. (Adv/D3) a: ... *Dei Filius tribuat vobis ... soliditatem ... fidei, ut, qui in ... Mediatore Dei et hominum ... deitatis potentiam agnoscentes veneramini, in humilitate carnis ... numquam possitis scandalizari.* c: ... *mobilitatem harundineam omittentes ...*

GREG. Hom. 6. (Adv/D3) c. 1. (PL 76,1095C): [Ioannes B.] *et humilitatem suam, et divinitatis eius [Christi] potentiam considerans ...* c. 2: ... *ut, qui (1097A) in soliditate fidei figimur, nequaquam rerum transeuntium mutabilitate moveamur.*

A *mobilitas harundinea* kifejezés lényegében az egész 6,2 fejezetet összefoglalja. Ennek ellentettje a *perseverantia in bonis operibus usque ad consummationem* — így kapcsolódik ide az áldás további része (az alábbi Gergely-homília fölhasználásával):

14. (Adv/D3) b: *Adiciat vobis perseverantiam in bonis operibus usque ad consummationem, ut ... caudam Domino cum capite habeatis immolare ...* c: ... *perseverantiam teneatis, et, usque in finem perseverantes ... fructum afferatis, et ... a Patre vestro ... talarem immortalitatis tunicam recipiatis.*

GREG. Hom. 25. (Pasc/H1/f5) c. 1. (PL 76,1189C): ... *virtus boni operis perseverantia est, et ... dicitur: „Qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.” (Mt 10,22; 24,13) Et praecepto legis cauda hostiae in sacrificio iubetur offerri. In cauda quippe finis est corporis; et ille bene immolat, qui sacrificium boni operis usque ad finem debitae perducit actionis. Hinc Ioseph inter reliquos fratres talarem tunicam habuisse describitur. (1189D) Tunica quippe usque ad talum est opus bonum usque ad consummationem.*

Gergely pápa a J 20,11–18 *Maria autem stabat* perikópáról mondott fényesheti homíliája elején (*Brev. Str. Pasc/H1/f5*, lc. 1. vége) Mária Magdolnát az állhatatosság példaképeként idézi föl. Áldásszerzőnk s hallgatói emlékezetében lehetett ádventban is a két különös ószövetségi hely (Lv 3,9 és hasonlók.; Gn 37,3) morális értelmezése. A *cum capite* kifejezés Lv 3,8-ból (*super caput*) éppúgy jöhet, mint ahogy természetes ellentettje a *cauda*-nak, a Gergelynél levő *In cauda ... finis est corporis* értelmében.)

16. (Adv/QuT/f4) a: *Deus, qui ... mirabiliter pro nobis voluit incarnari: det vobis intellectum et fidem, ut tantae incarnationis sacramentum, vere intelligentes, credatis ...*

BEDA Hom. 1. (Annunt.BMV) (PL 94,13A): *Solus ... Redemptor noster pro nobis incarnari dignatus ... est ... (13B) Possumus ... in eo, quod dicitur: „Et virtus Altissimi obumbrabit tibi” (L 1,35), altius quiddam de sacramento Domini incarnationis intelligere.*

A *Brev. Str.*-ben Adv/QuT/f4 Beda-részlete csak a (11B) első mondatáig tart!

17. (Adv/QuT/f6) a: *Deus, quem ... annua revolutione ... expectatis: det vobis ... spiritale gaudium, quem Praecursor suus, nondum natus, quali potuit, gaudio praenuntiavit nasciturum.*

LEO Serm. 22. (Nat) c. 1. (PL 54,193B): ... *spiritali iucunditate laetemur ... Reparatur enim nobis salutis nostrae annua revolutione sacramentum ...*

BEDA Hom. 2. (Visit.BMV) (PL 94,17B): ... *hoc est illius venisse matrem, cuius ipse praecursor ... esset futurus. ... (17C) ... cum voce salutantis gaudium nascitur infantis, quia ... virtus spiritualis cor intravit audientis ...*

A feltűnő *annua revolutione* kifejezés forrása nyilván a Leó-beszéd (*Brev. Str.* lc. 6. eleje), a *praecursor* és a *spiritale gaudium* inkább Bedára megy vissza. A *Brev. Str.*-ben Adv/QuT/f6-ra kijelölt homíliarészlet a (16C) első mondatáig tart.

17. (Adv/QuT/f6) b: *Et, qui lapis abscissus de monte sine manibus in montem magnum factus est, faciat vos in montem istum virtutum gradibus ascendere, ubi eum, docentem vias suas ... possitis audire.*

AUG. Contra Iud. c. 12. (Adv/D4) (PL 42,1124): *Ipse [Christus] est ... et lapis ille abscissus de monte sine manibus conscindentium, id est, Christus natus de virgine sine manibus complectentium, qui tantum crevit, ut mons magnus fieret ... De quo monte dicit Propheta: „Venite, ascendamus in montem Domini.” (Is 2,3)*

Dn 2,34.34.45 és Is 2,23 idézésére, összekapcsolására és mindkettő allegorikus (krisztológiai) értelmezésére a nyilvánvaló forrást a rákövetkező vasárnap matutínumi Ágoston-olvasmánya (cf. *Brev. Str.* lc. 5) szolgáltatta.

28. (Nat) b: ... [Deus Filium suum] *in praesepti Ecclesiae cibum fecit esse fidelium animalium ...*

GREG. Hom. 8. (Nat) c. 1. (PL 76,1104B): ... *natus in praeseptio reclinatur [Iesus], ut fideles omnes, videlicet sancta animalia, carnis suae frumento reficeret ...*

Az átvett áldás (SGal) forrása nagy valószínűséggel az aznapi Gergely-homília.

33. (Circ) b: ... *qui iustificat circumcisionem ex fide, et praeputium per fidem, concedat praeputium vestrum in circumcisionem reputari ...*

A R 3,30 szó szerinti idézését (félkövérrel kiemelve) a szintén kiskarácsonyi 34. áldáshoz felhasznált Fulgentius-beszéd eleje különösen indokolja. (Ld. majd a következő tételnél.)

34. (Circ) c: *Quatenus in ipso angulari lapide sic uterque paries in unam structuram coaptetur, ut caelestis illa Ierusalem ex omnibus mundi gentibus, quasi ex diversis lapidibus, ad plenam eius gloriam fabricetur.*

FULG. RUSP. Serm. 4. (Epi) c. 1. (PL 65,733A): ... „*unus est Deus, qui iustificat circumcisionem ex fide, et praeputium per fidem*” (R 3,30): *circumcisionis nomine Iudaeos, praeputii nomine gentes ... ostendens.* c. 2. *Isti sunt duo parietes, qui ex diverso venerunt, (733B) et in lapidem, qui factus est in caput anguli, in unitate fidei convenerunt. Unus paries venit ex Iudaeis, alter venit ex gentibus. Longe a se diversi erant, quando diversa credebant: positus est in medio lapis angularis, qui ad se utrumque parietem duceret ... Ad lapidem ergo angularem uterque paries venit ...*

A Ruspei Fulgentiusból eredeztethető páli idézet (*Brev. Str. Epi/lc. 1*) a 33. áldást ihlette, míg a c. 2. (az első vízkereszti matutínumolvasmány vége és a második eleje) mind allegorikus tartalmában, mind megfogalmazásában egyértelműen a 34c háttere. Áldásszerzőnk a körülmételés tematikája miatt vélhetően a Fulgentius-beszéd indítását megfelelőbbnek, érdekesebbnek tartotta kiskarácsonyhoz, semmint vízkereszthez, (bár Fulgentiusnál is helyén van), ugyanakkor ez az allegorikus értelmezés vonzóbb lehetett neki, mint a napra rendelt homíliák szövege (Origenes, Greg. Nazianz., Beda).

37. (Oct.Innoc) a: ... *Deus, qui hodierna die in aetate fragili primitias sibi consecravit martyrii: ...*

BEDA Hom. 9. (Innoc) (PL 94,52C): ... *primitias martyrum hodierna festivitatem veneramus ...*

A *Brev. Str. Innoc/lc. 9.* vége (51D) után olvasott Beda-részlet teljesebb párhuzam, mint a valószínűleg (legalábbis a *Brev. Str.* szerint) aznap olvasott Chrysostomus-homília (Innoc): „(1176A) ... *Offerunt Domino primitias linguae ...*” Ugyanakkor talán csak véletlen, hogy a „b” szakasznak („... ut, qui centesimum virginitatis fructum peccando amisimus, sexagesimum vel tricesimum paenitendo teneamus” — a 100-, 60-, 30-szoros termés szerzőnk kedvelt kifejezése) Bedánál is van párhuzama (50D, a matutínumi 8. lektióban): „[Rachel = Ecclesia] est ovis centesima, quam pastor bonus ... reportavit ad gregem”.

39. (Epi) a: *Deus, qui non est Iudaeorum Deus tantum, sed etiam gentium: praeparet vos in vasa misericordiae ...* b: *Et, qui non plebem suam plebem suam, et non misericordiam consecutam misericordiam consecutam vocavit, concedat, ut filii Dei vocemini.*

E két szakasznak az előzménye lehet tartalmilag (ha szavakban egyáltalán nem is) a nap Fulgentius-homíliája, amelyet elemeztem volt kiskarácsonynál.

45. (Epi/D1) ... *Deus ... qui ... in aetate secundum carnem fragili in medio doctorum audiens et interrogans voluit inveniri: doceat vos ... b: Det vobis in sua imitatione ... custodiam humilitatis, ut, ab eo exaltati, sapientia spiritali et gratia apud Deum et homines proficiatis.*

BEDA Hom. 12. (Epi/D1) (PL 94,64A): ... *ut ad suscipienda nostrae fragilitatis infirma descenderet. ... Quod ipse duodenis in templo sedit in medio doctorum audiens et interrogans illos, humanae est humilitatis indicium, immo etiam (65A) eximium discendae humilitatis exemplum. Dei quippe ... sapientia aeterna, quae divinitus loquitur: ...*

A Biblia szövegétől (L 2,46) azonosan eltérő szövegezésnél feltűnőbb az alázatosság azonos hangsúlyozása (*humilitatis indicium/exemplum*, ill. *humilitatis imitatio*). A *Brev. Str.*-ben a (PL 94,64A) a lc. 7.-re, a (65A) a lc. 9.-re esik.

46. (Epi/H1/f4) a: ... *ut nos ... erudiret [Deus], sub manibus servi in Iordane humiliatus est ... b: Det vobis munditiam cordis et columbinam simplicitatem et mansuetudinem animi, ut gratiam Sancti Spiritus possitis promereri. c: ... cum esset in forma hominis ...*

BEDA Hom. 11. (Epi) (PL 94,58A) *Lectio ... Evangelii ... nobis et in Domino et in servo dat perfectae humilitatis exemplum. (58B) ... in forma hominis propter homines instruendos humilis apparuit [Dominus] ... (60C) ... Spiritus reconciliator in columba, quae multum simplex est avis, apparuit, ut et suae ... naturae simplicitatem per huius speciem animalis ostenderet. (60D) ... ut eum, in quem descendit, mansuetum ... doceret [Spiritus S.] mundo esse futurum; ... et omnes, qui sua gratia essent renovandi, simplices ac mundi corde, admoneret ingredi ... (62A) ... serpentino potius dente fraudulentem, quam simplici oculo columbini ...*

A homília hatása itt a hármasszoros egészére kiterjed. Bedával közös (illetve abból származtatható) két meghatározó elem: Keresztelő Szent János szolgaszerepének, alázatosságának hangsúlyozása és a galambnak mint „egyszerű” madárnak a (szokott) morális értelmezése.

A Beda-homília kivágata a *Brev. Str.*-ben vízkereszt oktaváján a matutínumi lc. 7. része, de ott éppen az (58B)-ből idézett szöveghely kimaradt. Ugyanígy, a (60C)-től kezdve idézett részek már kívül esnek a XIII. századi felolvasáson (a lc. 9.-en). A XI. századi író a homília egészét tarthatta szem előtt.

48. (Epi/D2) a: ... *qui in Chana ... aquam in vinum voluit convertere ... c: Quatenus, huiusmodi potu inebriati, sic a mente veteri excedatis, ut in novitate Spiritus ... nuptialibus epulis spiritali iucunditate hilares assideatis.*

BEDA Hom. 13. (Epi/D2) (PL 94,73A): ... Dominus ... hydrias sex impleri *aqua* praecipiens, hanc mirabile **convertit in vinum** ... (74C) ... **quatenus spiritualiter inebriati**, possimus ... cantare ...

Leginkább az *aquam in vinum convertere* kifejezés látszik Beda homíliájából eredeztethetőnek. A párhuzamba állítható helyek messze túl vannak a XIII. századi *Brev. Str.*-ben Epi/D2-en olvasottaknak, sőt a (74C) a homília vége.

51. (Epi/D3) a: *Christus Iesus, qui pro nostra omnium salute de altitudine caelorum ad vallem huius saeculi dignatus est descendere: invisibili attactu mundet in vobis, quicquid maculosum est, foedantibus peccatis, ut in unitate fidei unum caritatis et innocentiae colorem habeatis.*

ORIGENES (PAUL. DIAC. Hom. 54)²¹ (Epi/D3) (PL 95,1189D): ... de monte ad curandum **descendente** [Iesu], sicuti de **caelo**, sicuti de **caelestibus montibus ad salvandos carnales descendente**.

D3 perikópája (Mt 8,1–13 *Cum descendisset Iesus de monte*) gyógyításról szól; az Origenes-homília össze is kapcsolja a leszállást a gyógyítással (nem csak néhány szó hasonlóságáról van szó). A *Brev. Str.*-ben Epi/D3/lc. 7. vége az idézet.

54. (Epi/D4) b: *Et, qui non dormit neque dormitat, Ecclesiae suae ... dux et nauclerus praesideat ...*

ORIGENES (PAUL. DIAC. Hom. 55) (Epi/D4) (PL 95,1197A) = BEDA Hom. 54. (Epi/D4) (PL 94,411B): *Is, qui nunquam obdormit, dormit, ... is, qui „non (Beda; Orig. numquam) dormit neque dormitat”, ipse dormire dicitur.*

A hármasáldás ugyanazt a zoltáridézetet hozza (Mt 8,24-hez kapcsolódva: *Ipse vero dormiebat*), mint amelyet retorikus ismétlésekkel Origenes/Beda, és pedig némiképp eltérően a zsolozsmában is megszokott Vulgata-szövegeztől („Ecce non dormitabit neque dormiet, qui custodit Israel”, Ps 120,4).

62. (Agnes v.) a: *Deus, qui beatae virgini suae, Agneti, martyrii palmam contulit cum gloria virginitatis: subarret vos illo anulo suae fidei, quo beata illa, ab ipso subarrata, nec muneribus moveri potuit, nec suppliciis terreri.*

MAX. TAUR. Serm. 56. (Agnes v.) (PL 57,643A): ... **anulo fidei** Agnes se asserit **subarratam** ... (644B) ... *Turbatur iuvenis ..., et se muneribus complacere posse existimans, ... praedia pretiosa convectat ...* (645A) ... *Nullum potuit penitus formidare supplicium; ... et ... eam percipere fecit Dominus coronam suae virginitatis et palmam ...*

²¹ A görög homíliák (főleg Origenes és Chrysostomus) a Paulus Diaconus-féle Karoling homíliárium közvetítésével kerültek a latin liturgiába, ezért a forráshivatkozásoknál erre utalok.

Bár az eljegyzés témája liturgikus tételekből is származhatnék (Ant. *Anulo suo subarravit me* [CAO 1426], etc.), úgy tűnik, az áldás egy nagyobb szövegfelület összefoglalása, jellemző szavainak idézésével.

66. (Purif.BMV) b: *Det vobis compunctionis turturae suspiria, et columbinae spiritum simplicitatis, ut vosmetipsos medullatam illi hostiam offeratis.*

BEDA Hom. 15. (Purif.BMV) (PL 94,82C): ... castas, **simplices** et gemebundas aves Domino **offerri** consuevisse cognovimus, quibus nostra sobrietas, **simplicitas** et **compunctio** cordis auctori nostro semper **offerenda** signat, ...: ... duo **turtures**, aut duo (82D) pulli **columbae**, et unus ex his pro peccato, alter in holocaustum **offerri** debere praecipitur. Duo sunt namque genera **compunctionis**, quibus **semetipsos** Domino fideles in ara cordis immolant ... Deum sitiens anima prius timore **compungitur**, postea amore ... Et, qui prius flebat, ne duceretur ad supplicium, postmodum flere amarissime incipit, quia differtur a regno, quod est de altero **turture** sive pullo **columbino** (83A) holocaustum facere ... Utramque ... nostrae **compunctionis hostiam** gratanter accipere dignetur, qui ...

E szövegben a *turtur* = *compunctio* értelmezés több mint feltűnő. A 65-ös (átvett, SAn) tételben szereplő *turtures* = *castitas* (*caritas*) értelmezés („pro turturibus castitatis vel caritatis”) szerepel a Paulus Diaconus által e napra választott Bedánál is, amikor először „végigmegy” a perikópán (80B), és ez a természetes, nyilván az érett patrisztikára visszamenő értelmezés: „Columba ergo simplicitatem, turtur indicat castitatem; quia et columba simplicitatis, et castitatis amator est turtur, ita ut si coniugem casu perdiderit, non aliam ultra quaerere curet.” (A *columba* = *simplicitas* a jézusi hasonlatra megy vissza, Mt 10,16.) De hozzátesz egy fontos elemet: (80D) „Sed utraque avis memorata, quia gemitum pro cantu edere solet, sanctorum in hoc saeculo designat ploratum.” A homília végén pedig Beda visszatér erre a síróságra, és ott vezeti be a *compunctio* szót, valamint a *holocaustum* (= *totum incensum*) elemét (vö. *medullatim*, amelynek forrása: Ps 65,15: „Holocausta medullata offeram tibi.”).

Mondani sem kell, hogy sem a b), sem az a) és c) szakaszhoz nincs semmi az Ágostonnak tulajdonított és Ambrus Lukács-kommentárjából származó két „homíliában”, melyeket Paulus Diaconus javasolt zsoltosma-lekcionáriumban. A forrás bizonyosan Beda homíliája.²²

67. (Cath.Petri) c: *Ut, qui ei pro testimonio meriti nomen imposuit Barionae, ipsius vos magisterio faciat ... columbinam simplicitatem amare ...*

²² A prágai kódex szanktoráléja híján a szintén XIII. századi, sőt vsz. még korábbi MR 67-es kódex és az 1480-as nyomtatott *Breviarium Strigoniense* (ld. 20. jz.) —azokban természetesen rövidített— Beda-beszédei alapján erősítette meg ezt a föltételezést Földváry Miklós.

BEDA Hom. 16. (Petr. et Paul.) (PL 94,221A): ... „*Beatus es*”, inquit, „*Simon Bar Iona.*” *Bar Iona Syriace, Latine dicitur filius columbae. Filius autem columbae recte vocatur apostolus Petrus, quia videlicet columba multum simplex est animal, et ipse prudenti ac pia simplicitate Dominum sequebatur ... (221D) ... Caro autem et sanguis recte intelliguntur homines sapientia carnis inflati, columbinae simplicitatis nescii ...*

A szerző, úgy tűnik, nem maga fedezte föl a ܩܠܒܐ = *columba* etimológiában rejlő allegorizálási lehetőséget, hanem Bedától készen kapta, ugyanígy a *columbinae simplicitatis* kifejezést is. Bizonyára örömmel jött rá, hogy Beda Péter-Pálra írt homíliája (az elemzett kifejezések révén) milyen közel hozza egymáshoz Gyertyaszentelő Boldogasszonyt (febr. 2.) és Szent Péter Székfoglalásának ünnepét (febr. 22.) — a februári főünnepekre írott hármassáldások sorozatában így egymást követik. A szerző lektionáriumában erre az ünnepre is a nyári nagy ünnep homíliája lehetett előírva.²³

73. (D70) a: ... *ad excolendam vineam suam, mane, hora tertia, sexta, nona et undecima operarios invitat* [Christus].

GREG. Hom. 19. (D70) c. 1. (PL 76,1154C): ... *paterfamilias ad excolendam vineam suam mane, hora tertia, sexta, nona, et undecima operarios conducit ...*

Az átvett áldásban (SGal) a terjedelmes szószerinti idézet nyilván közvetlenül Gergely pápa homíliájából való.

76. (D60) b: ... *a daemonibus comestum, nec duritia cordis arefactum, nec spinis suffocatum, centenum possit reddere fructum.*

GREG. Hom. 15. (D60) c. 1. (PL 76,1131C): ... *si nos vobis semen verbum, agrum mundum, volucres daemonia, spinas divitias significare diceremus ...*

A magvető példázatáról (L 8,4–15 *Cum turba plurima*) mondott Gergely-homília szövegezése (*daemonia* plur. az elterjedt és a misében is használt *diabolus* Vulgata-változat helyett) látszik megjelenni ebben az átvett SGal-áldásban. Ez még egy szó esetén is komolyan veendő.

79. (D50) b: *Quatenus ipsum [Christum] sequentes et alios ad laudem Dei accendatis ...*

GREG. Hom. 2. (D50) c. 8. (PL 76,1086A): ... *haec ipsa nostra conversatio ad laudem Dei et alios accendat.*

²³ Az MR 67 szerzője: *Necessarium carissimi reor ut proprias* (Max. Taur. 68), homíliája: *Venit Iesus in partes*, csak a perikópával hivatkozva. Ugyanezeket hozza a *Breviarium Strigoniense* 1480, és a perikópához Péter-Pálkor valóban mindkét breviáriumban a (16-os) Beda-homília: *Lectio sancti Evangelii quam modo ... Os habent et non loquentur tartozik.*

Szerzőnk (80) ugyanazt a Gergely-homíliát használja, mint e SGal-áldás írója (79). Ez utóbbi a homília lezárásából az utolsóelőtti mondatot építi be, s a nap perikópájának végéről a követés-motívumot is („sequentes”, ld. L 18,43: „Et ... sequebatur illum ... Et omnis plebs, ut vidit, dedit laudem Deo”), amelyet egyébként a Gergely-homília zárórésze (c. 8) tárgyal.

80. (D50) a: ... *tenebras a vobis expulit* [Deus] *hereditariae caecitatis* ... b: *Det vobis in oratione perseverantiam, ut phantasiae praeteritorum malorum, quae mentis aciem a contemplatione sua reverberant, devotionem vestram a bona intentione non retundant.* c: *Quatenus, dum in petitione animos vestros a sua longanimitate non relaxatis, quicquid a bono amico iuste petieritis, laudabili improbitate extorqueatis.*

GREG. Hom. 2. (D50) c. 2. (PL 76,1083A): *Quisquis ... caecitatis suae tenebras agnoscit* ... (1083B) ... c. 3. ... [tumultus vitiorum] *voces cordis in oratione perturbant* ... *Saepe namque ... occurrunt cordi phantasmata peccatorum, quae fecimus, mentis nostrae aciem reverberant* ... (1083C) ... c. 4. ... *necesse est, ut vox cordis nostri, quo durius repellitur, eo valentius insistat, quatenus ... ad pias aures Domini nimietate suae importunitatis erumpat.*

Hazai szerzőnk a Gergely-homília elejét építi be a hármassáldásba. A *phantasmata*, amely itt Gergely szavának mintegy a változata, feltűnő és többször előfordul a továbbiakban. A Gergely-homília 4. fejezete az áldás c) szakaszához közel áll, annyira, hogy fölmerül a kérdés: az ’insolentia’ jelentésében álló, némiképp furcsa *improbitas* nem az *importunitas* továbbgondolásával született-e. A *Brev. Str.*-ben a c. 2. (az utolsó mondatát leszámítva) a lc. 8., a c. 2. vége és cc. 3–4. a lc. 9.

Folytatjuk